

LENKA MEDOVÁ

VRÁTIT SE, ČI ZŮSTAT? ASPIRACE NEOPRÁVNĚNĚ PRACUJÍCÍCH MIGRANTŮ

MEDOVÁ, L. (2011): Return or Stay? The Aspirations of Irregularly Working Immigrants. *Geografie*, 116, No. 4, pp. 462–479. – This article deals with immigrants performing irregular economic activities in Czechia; specifically, it presents a typology of immigrants' aspirations and factors influencing the successful realization of these aspirations. The findings are based on a qualitative data analysis of 177 respondents and utilize a conceptual framework proposed by van Meeteren, Engbersen and van San (2009). Five types of aspirations/immigrants are identified – so called “temporary immigrants”, “long-term immigrants”, “legalisation immigrants”, “working tourists” and immigrants with unclear aspirations. Different types of immigrants must activate different forms of capital to fulfil their aspirations. We argue that some immigrants, engaged in irregular economic activities, do achieve considerable success.

KEY WORDS: irregular economic activities – migration – aspiration – cultural and social capital.

Článek vznikl za podpory projektu „Mezinárodní migrace a nelegální pracovní aktivity migrantů v Česku v širším evropském kontextu“ (13057/05-DP1) financovaného MPSV ČR, výzkumného záměru „Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace“ (MSM 0021620831) financovaného MŠMT ČR a projektu „Mediterranean and Eastern European Countries as New Immigration Destinations in the European Union“ (CIS-CT-2006-04446) financovaného 6. rámcovým programem Evropské komise.

1. Úvod

Ambicí článku je přidat několik střípků poznání do mozaiky problému široce označovaného jako nelegální migrace. Text se specificky věnuje pouze části tohoto fenoménu – ekonomickým aktivitám migrantů, které jsou v rozporu s pracovní-migrační legislativou. Pro označení takových druhů práce/podnikání používáme termín „neoprávněné ekonomické aktivity“ (dle Drbohlav, ed. 2008). Dodejme, že v české literatuře se lze setkat také s dalšími částečnými ekvivalenty tohoto termínu – např. nelegální zaměstnávání (MPSV ČR 2007), nelegální práce (Horáková, Polívka, Pfeifer 2001) či neregulární práce (Hofírek, Nekorjak 2007; Polanská, Kadlecová 2008). Nejednotnost českého označení pak je odrazem nejen odlišného přístupu k překladu anglických termínů, ale především samotné terminologické plurality anglosaské literatury označující daný typ migrace, migranty a jejich ekonomické aktivity jako *irregular*, *illegal*, *informal* či *undocumented* (Düvell 2008).

Jedním z důvodů vzniku tohoto článku je fakt, že přes sociální důležitost a relativně rozsáhlé rozšíření ekonomických aktivit migrantů obcházejících zákon je daná problematika v české, nejen odborné debatě stále řídce přítomna,

byť v posledních letech jí bylo věnováno více pozornosti (např. Drbohlav, ed. 2008; Nekorjak 2009; Drbohlav, Medová 2010; Čermáková, Nekorjak 2009; Inter-mundia 2005).

Příspěvek neaspíruje na popis problematiky neoprávněných pracovních aktivit migrantů a jejich charakteristik (viz např. Drbohlav, Janská 2008; Drbohlav, Lachmanová 2008), ani na charakteristiku mechanismů, kterými se tyto aktivity v českém kontextu reprodukují (např. klientský systém – Čermáková, Nekorjak 2009). Přistupuje k problematice naopak z individualizovaného pohledu migrantů jako sociálních aktérů a snaží se rozšířit poznatky v oblasti neoprávněné práce směrem k typologizaci individuálních migračních aspirací a úspěšnosti migrantů v jejich naplnění.

Migranti a zvláště ti v nelegálním postavení často bývají nahlíženi optikou obětí, jsou obestřeni mýtem „neúspěchu“ a vykonáváním práce výrazně pod jejich úrovní kulturního kapitálu (Black 2003, Augustín 2003). Takové hodnocení je však redukcionalistické. Část migrantů úspěchu dosahuje. Někteří jsou rovněž schopni dosahovat zisku i přes často nevýhodné až vykořisťovatelské podmínky své práce – což je ostatně i jednou z příčin rozsáhlého využívání klientského systému (Čermáková, Nekorjak 2009). A nelze ani opomenout, že v řadě případů je migrace (i ve své nelegální podobě) dobrovolným vědomým rozhodnutím migrujících jedinců, často právě za účelem maximalizace zisku (Arango 2000).

V migračním výzkumu také často přistupujeme k upřednostňování struktury nad aktérem – ve smyslu vzájemné komparace skupin migrantů vymezených dle původu (dle občanství či regionu původu; např. Jordan, Düvell 2002; Kotic, Triandafyllidou 2004; Engbersen, van San, Leerkes 2006, v českém výzkumu např. Rákoczyová, Trbola, eds. 2010; Čermák, Dzúrová 2008), byť vnitřní diferenciaci těchto skupin může být značná a navzájem podobná. Tento článek se proto zabývá zkoumáním rozdílů mezi aspiracemi individuálních migrantů a jejich naplňováním a nikoliv mezi skupinami migrantů.

V neposlední řadě pak vycházíme z premisy, že Česko se během 20 let demokratického fungování transformovalo na primární migrační destinaci mezi post-komunistickými státy střední a východní Evropy, při čemž replikuje řadu charakteristik známých z vyspělých imigračních zemí západní Evropy (Drbohlav a kol. 2010). Nabízí se tedy otázka, zda i v případě neoprávněně pracujících migrantů nalezneme obdobné rysy jako u migrační populace v západoevropských imigračních zemích.

Před představením teoretických východišek článku ještě zmiňme, že ve sledovaném období (mezi roky 2005 a 2007) Česko zažívalo bezprecedentní imigrační boom - v roce 2007 mělo dokonce čtvrté nejvyšší migrační saldo v rámci 27 zemí Evropské unie a dle oficiálních statistik zde žilo 392 315 cizinců (cca 3,7 % obyvatel Česka; Cizinci 2008). Nadto také bylo cílovou destinací pracovních migrantů v nelegálním postavení, jejichž počet ovšem není znám. Dle expertních odhadů se ve sledovaném období mohlo na českém pracovním trhu pohybovat 40 000 až 200 000 migrantů v nelegálním postavení (Drbohlav, Lachmanová 2008). Nejdůležitější zdrojovou zemí, z níž tito migranti pravděpodobně přicházejí je Ukrajina, následovaná zřejmě Moldavskem, Ruskem, Běloruskem, Vietnamem a Čínou. Je důležité zmínit, že neoprávněně pracující migranti vstupují do Česka převážně legálně (zejména prostřednictvím krátkodobých víz za účelem turistiky) – zdá se, že nelegální překročení

hranice již není v Česku, podobně jako i v jiných západoevropských zemích, rozšířeným migračním trendem (Düvell 2006b, Drbohlav, ed. 2008). Následně pracují v obdobných sektorech jako jejich legálně zaměstnaní krajané – tedy ve stavebnictví, zpracovatelském průmyslu, v obchodu, v hotelech a restauracích, v domácnostech či v zemědělství a lesnictví (Horáková 2006; Drbohlav, ed. 2008). Ostatně hranice mezi legální a nelegální/neoprávněnou migrací je velmi tenká a je třeba si uvědomit, že „nelegalita“ u migrujících osob je sociální konstrukt vycházející z legislativního nastavení, nikoliv jejich inherentní charakteristika (Düvell 2008, Black 2003).

Výše uvedené aspekty migračního výzkumu a migrační situace se staly odrazovým můstkem tohoto textu. Hlavní těžiště článku však spočívá v testování inspirativního konceptu typologizace aspirací a faktorů jejich naplňování mezi migranty v nelegálním postavení, který na základě výzkumu belgických podmínek představili van Meeteren, Engbersen, van San (2009). Hlavní výzkumné otázky, které si v článku klademe, se tedy týkají aspirací neoprávněně pracujících migrantů v Česku ve vztahu k migračnímu procesu. Čeho chtějí svou migrací docílit? Jaké typy aspirací mezi těmito migranty můžeme nalézt? Dalším stupněm výzkumu potom je, zda jsou migranti v naplňování svých aspirací úspěšní, přičemž se snažíme nalézt faktory významné pro naplnění daných aspirací. Při zodpovídání těchto otázek se opíráme o zmíněný koncept (van Meeteren, Engbersen, van San 2009) a zároveň testujeme jeho platnost pro české podmínky, přičemž k analýze využíváme data z dotazníkového šetření 177 respondentů – neoprávněně pracujících migrantů v Česku. Toto šetření bylo realizováno v letech 2005–2007¹ v rámci projektu „Mezinárodní migrace a nelegální pracovní aktivity migrantů v Česku v širším evropském kontextu“ (blíže viz Drbohlav, ed. 2008).

2. Aspirence migrantů a role kapitálů

Van Meeteren, Engbersen, van San (2009) chápou migranty v nelegálním postavení jako jedince s různými typy aspirací, uplatňující různé strategie k jejich naplnění – tedy jako aktivní hráče na migračním poli cílové země schopné svou úspěšnost ovlivnit. Úspěšnost v naplnění migračních aspirací vidí jako úzce závislou na „míře, v jaké jsou (migranti v nelegálním postavení) schopni uplatnit a mobilizovat zdroje jako sociální, kulturní či ekonomický kapitál“ (van Meeteren, Engbersen, van San 2009, s. 882).

Tento koncept představuje důležitý přínos do problematiky významu různých forem kapitálu pro migranty v nelegálním postavení. Některé studie dávají důraz na význam sociálního kapitálu (např. Engbersen, van San, Leerkes 2006; Jandl a kol. 2009; Hagan 1998; Drbohlav, Janská 2008), zatímco jiné tuto roli tlumí a vyzdvihují spíše kulturní kapitál jako hlavní faktor úspěchu migrantů (Grzymala-Kazłowska 2005). Van Meeteren, Engbersen, van San (2009) tyto rozpory překlenují, neboť se staví proti zobecňujícím závěrům vztahujícím se na migranty v nelegálním postavení jako celek a tvrdí, že pro

¹ Článek se tedy věnuje období před globální hospodářskou krizí, byť se lze domnívat, že jeho závěry jsou relevantní i pro post-krizové období, neboť předpokládáme obnovení migračních vzorců (Drbohlav a kol. 2010).

různé typy migrantů (resp. různé typy jejich aspirací) jsou významné jiné formy kapitálu.

Van Meeteren, Engbersen, van San (2009) na základě kvalitativního výzkumu v Belgii žijících migrantů v nelegálním postavení vymezili tři typy aspirací těchto migrantů vztahujících se k migračnímu procesu. Je zde však na místě kriticky poznamenat, že autoři věnují definici jednotlivých typů velmi málo prostoru. Prvním typem jsou tzv. *investment migrants* (v článku je budeme označovat jako „dočasní migranti“), kteří přišli do cílové země pracovat, naspóřit a poté se chtějí vrátit domů, kde se budou sociálně reprodukovat. Oproti tomu *settlement migrants* (volně překládáme jako „dlouhodobí migranti“) se chtějí v cílové zemi usadit, bez ohledu na to, zda se jim podaří získat legální status. Třetí typ aspirací potom najdeme u tzv. *legalization migrants* („legalizující se migranti“), jejichž primárním cílem je získat v dané zemi legální status a usadit se tam. Autoři dále zdůrazňují, že aspirace se u jednotlivých migrantů mohou v čase měnit.

Pro výše uvedené typy aspirací potřebují migranti v nelegálním postavení uplatňovat jiné strategie a mobilizovat jiné zdroje (jiné formy kapitálu). Nizozemští autoři pracují se třemi typy kapitálu² – ekonomickým, kulturním a sociálním, přičemž vycházejí z Bourdieuova vymezení (van Meeteren, Engbersen, van San 2009). Ekonomický kapitál chápou jako soubor zdrojů přímo směřitelných na peníze. V analýze kulturního kapitálu (definovaného jako dlouhodobé vnitřní dispozice jedince) kladou důraz na charakteristiky migrantů týkající se vzdělanostní úrovně, profese, pracovních zkušeností či jazykových znalostí³. Konečně klíčovou formou kapitálu je sociální kapitál – tj. „množina aktuálních či potenciálních zdrojů, které se váží k vlastnictví trvalé sítě více či méně institucionalizovaných vztahů vzájemné známosti a uznání“ (Bourdieu 1986 dle van Meeteren, Engbersen, van San 2009, s. 885). Sociální kapitál tedy chápou jako schopnost jedince⁴ získat výhody ze své příslušnosti v sociálních sítích (Portes 1998) a ve svém výzkumu se zaměřovali na studium situací, ve kterých migrantům pomohli jejich osobní sítě. V konceptu se dále pracuje se dvěma formami sociálního kapitálu, dle definice Briggse (1998) – sociální podpora (*social support*) je tvořena pevnými sociálními vazbami mezi rodinou, přáteli či členy stejné etnické skupiny a umožňuje jedinci „přežít“, zatímco sociální působení (*social leverage*) vychází ze slabých vazeb mezi vzdálenými známými a migrantům umožňuje uspět či změnit strukturu svých možností⁵.

Faktory úspěchu v naplnění aspirací migrantů v nelegálním postavení jsou pro jednotlivé typy aspirací odlišné (van Meeteren, Engbersen, van San 2009). K naplnění aspirací u „dočasných migrantů“ dochází zpravidla v případech,

² Kapitál tak můžeme chápat jako zdroj, který danému aktérovi umožňuje dosáhnout zisků (Bourdieu 1980 dle Šafr, Sedláčková 2006).

³ Tento typ kapitálu bývá také někdy označován jako „*human capital*“ (Becker 1964 dle van Meeteren, Engbersen, van San 2009).

⁴ Koncept odkazuje na tzv. individuální sociální kapitál, nikoliv na geografii často využívaný koncept kolektivního sociálního kapitálu, jehož čelním představitelem je Robert Putnam (viz např. Pileček 2010).

⁵ Jedná se o období tzv. svazujícího (*bonding*) a přemostujícího (*bridging*) sociálního kapitálu, se kterými pracuje Putnamův koncept sociálního kapitálu (Kleinhans, Priemus, Engbersen 2007).

kdy jsou schopni za pomoci sociálního kapitálu efektivně využít svůj kulturní kapitál (ve formě pracovních zkušeností), avšak kulturní kapitál ve formě znalosti jazyka cílové země zde nehraje významnou roli. Migranti aspirující na usazení v cílové zemi jsou pak schopni realizovat své cíle zejména díky aktivaci sociálního kapitálu, jak ve formě sociální podpory od rodiny a přátel žijících v cílové zemi, tak i skrze volnější formy sociálního kapitálu (sociální působení), které jim umožní získat stabilní zaměstnání. Konečně „legalizující se migranti“ uplatňují sňatkové strategie (s legálně pobývajícími krajany či s příslušníky majoritní populace) a pro úspěch svých aspirací musí aktivovat různé formy kapitálu podle toho, na jakém sňatkovém trhu se pohybují. V případě sňatku s krajanem/krajanou do hry vstupuje aktivace sociálního kapitálu (v podobě sociální podpory) zvyšující sociální status daného migranta skrze navázání vztahů mezi rodinou ženicha a nevěsty. Je-li snoubenec/snoubenka z majoritní populace, pak má význam kapitál kulturní, zvláště pak ovládnutí jazyka přijímající společnosti. Rovněž ekonomický kapitál má svou úlohu, a sice v situaci, kdy migrant volí strategii tzv. účelového sňatku a je třeba mít finanční prostředky pro zaplacení takového úkonu (van Meeteren, Engbersen, van San 2009).

Výše definovaný koncept však má i několik slabých stránek. Předně autoři neuvádí bližší analytický postup, jakým došli k dané typologii aspirací a zda-li tuto typologii považují za víceméně vyčerpávající, či zda lze předpokládat existenci dalších důležitých typů aspirací. Rovněž neuvádí, jak si definovali (ne) úspěšnost v naplnění aspirací. Tyto nedostatky tak komplikují přímou aplikaci konceptu do českého kontextu.

3. Výzkumný vzorek

Odpovědi na výzkumné otázky položené v úvodu jsme hledali v datech rozsáhlého dotazníkového šetření neoprávněně pracujících migrantů v Česku, jež bylo realizováno v letech 2005–2007 v rámci projektu „Mezinárodní migrace a nelegální pracovní aktivity migrantů v Česku v širším evropském kontextu“ (viz Drbohlav, ed. 2008)⁶. Respondenty šetření byli migranti (starší 18 let), jež v Česku vykonávali neoprávněně ekonomické aktivity (tzv. nelegální a kva-zi-legální ekonomické aktivity) – tedy obecněji řečeno pracovali či podnikali v rozporu s pracovním migračním předpisem (např. práce bez pracovního povolení souběžně s pobytem na krátkodobé – tzv. turistické – vízum či po skončení platnosti takového víza; práce v rozporu s pracovním povolením – tj. u jiného zaměstnavatele či v jiném odvětví; práce na pozici zaměstnance, ač deklarovali samostatně výdělečnou činnost aj.). Respondenti by obecně při kontrole státních úřadů čelili hrozbě vyhoštění. Polovina respondentů navíc v Česku ani neměla legalizován samotný pobyt – většinou zde zůstali po vypršení platnosti jejich turistického víza, několik respondentů pak při příchodu do Česka nelegálně překročilo hranice ať už samostatně, či za pomoci převaděčů.

Vzhledem k neoprávněnému/nelegálnímu charakteru vykonávaných aktivit, jež se ze své podstaty vymyká statistickému podchycení (Koser 2010), se

⁶ Část tohoto výzkumného vzorku kvantitativními způsoby analýzy již zpracoval Čermák a Dzúrová (2008).

Tab. 1 – Charakteristiky respondentů

		Skupiny migrantů dle země/oblasti původu				Celkem
		post-sov. státy	Vietnam	Čína	vyspělé záp. státy	
Pohlaví	Muži	65	14	3	9	91
	Ženy	68	10	2	6	86
Věk	–24	16	5	3	2	26
	25–29	29	7	1	5	42
	30–39	54	7	1	7	69
	40+	34	5	0	1	40
Rodinný stav	svobodní	36	15	3	11	65
	sezdání	68	9	1	3	81
	rozvedení	21	0	0	0	21
	ovdovělí	3	0	0	0	3
	žijící s druhem/ družkou	5	0	1	1	7
Vzdělání	základní	11	2	0	0	13
	nižší střední	72	5	2	1	80
	vyšší střední	28	10	3	0	41
	vysokoškolské	22	6	0	14	42
	neuvedeno	0	1	0	0	1
Délka pobytu	do 12 měsíců	26	3	0	5	34
	13–24 měsíců	21	1	0	7	29
	25–36 měsíců	12	4	4	2	22
	více než 37 měsíců	66	14	1	1	82
	neuvedeno	8	2	0	0	10
Celkem		133	24	5	15	177

Zdroj: vlastní šetření

jednalo o nereprezentativní výběr respondentů. Tento výzkumný vzorek byl zároveň konstruován účelově tak, aby z hlediska země původu respondentů postihl deduktivně konstruované a vzájemně odlišné skupiny neoprávněně pracujících migrantů (odlišnost byla předpokládána zejména v pozicích na pracovním trhu) – migrantů přicházejících z post-sovětských států, z Vietnamu a Číny a z vyspělých zemí Západu (vyjma členských států EU). Migranti byli osloveni pro výzkum proškolenými prostředníky pohybujícími se v daných komunitách, kteří s respondenty dotazníky vyplňovali.

Výzkumné šetření probíhalo ve dvou kolech – nejprve na přelomu let 2005 a 2006 v pražském regionu, následně v první polovině roku 2007 v různých částech Česka (zejména na Brněnsku, Plzeňsku, Chebsku a Karlovarsku).⁷ Nicméně však nebyla zjištěna významná rozdílnost ani mezi dvěma časovými obdobími, ani mezi jednotlivými regiony – s daným vzorkem tedy lze pracovat jako s jedním datovým souborem (Čermák, Džúrová 2008). Odpovědi na

⁷ Blíže k popisu samotného šetření viz Čermák, Džúrová (2008).

výzkumné otázky položené v úvodu tohoto článku byly skrze kvalitativní analýzu hledány na souboru 177 respondentů⁸, jejichž základní charakteristiky přináší tabulka 1.

Hlavní pozornost byla (z hlediska velikosti vzorku) logicky upřena na post-sovětské migranty, neboť většina migrantů zapojených do neoprávněných ekonomických aktivit v Česku pochází z nástupnických států bývalého SSSR – zejména Ukrajiny, Moldavska či Ruska (Drbohlav, Lachmanová 2008; Hofírek, Nekorjak 2007; MV ČR 2007). V našem souboru přišlo z Ukrajiny 109 osob, z Moldavska 10 osob a po 7 respondentech mělo v souboru i Rusko a Bělorusko. Neoprávněně pracující migranti ze Západu pak byli reprezentováni převážně občany USA a Kanady.

Výzkumný vzorek vykazuje rysy typické pro migrační populaci (např. vyšší podíl mužů či dominantní zastoupení mladších věkových skupin do 40 let; viz Drbohlav a kol. 2010), zároveň však také vystihuje některé rozdíly mezi skupinami – např. odlišnost skupiny migrantů ze Západu dle vzdělání či rodinného stavu.

Samotné dotazníky, kterými byli respondenti osloveni, obsahovaly přes 118 otázek, z nichž řada měla charakter tzv. otevřené otázky. Bylo tak shromážděno v českém kontextu unikátní množství informací o životě a ekonomických aktivitách neoprávněně pracujících migrantů. Část těchto informací měla výrazně kvalitativní povahu, a vzpírala se tak striktně kvantitativnímu přístupu analýzy. Díky šíři položených otázek jsme o každém respondentovi mohli složit detailní mozaiku jeho „migračního života“ v Česku, která nám svou bohatostí umožnila pro účely tohoto článku aplikovat kvalitativně orientovanou analýzu (obdobně jako např. Engbersen, van San, Leerkes 2006). Prvotním účelem analýzy bylo identifikovat základní typy aspirací respondentů – tj. jakého cíle svou migrací a prováděním neoprávněných ekonomických aktivit migranti sledují. Následně jsme se zaměřili na to, zda jsou v naplňování svých aspirací úspěšní a jaké faktory hrají roli v jejich úspěšnosti. V analýze jsme se vztahovali k výše definovanému konceptu typologie aspirací nizozemských autorů.

4. Aspirace migrantů v českém kontextu a možné faktory jejich naplnění

4.1. Typy aspirací

Při kvalitativním přístupu k analýze individuálních dat jsme ze souboru informací ke každému respondentovi rekonstruovali pravděpodobný typ jeho aspirace ve vztahu k migračnímu procesu. Klíčové byly zejména informace o tom, v jaké zemi respondent plánuje v následujících několika letech a v delším časovém výhledu pobývat, jaké důvody ho přiměly k příchodu do Česka, dále zda pro něj bylo důležitější opustit svou mateřskou zemi či přijít do Česka, jak dlouho chce v Česku neoprávněně pracovat, či jak silné vazby udržuje se svými krajinami/rodinou v zemi původu.

⁸ Celkem bylo sesbíráno 179 dotazníků – 2 dotazníky však nebyly pro analýzu v tomto článku použity z důvodu nedostatečného vyplnění.

Tab. 2 – Charakteristiky respondentů dle typu aspirací

		Typy migrantů dle aspirací					Celkem
		Dočasní	Dlouhodobí	Legalizující se	Pracující turisté	S nejasnými aspiracemi	
Skupiny dle původu	post-sov. státy	47	70	6	0	10	133
	Vietnam	11	12	0	0	1	24
	Čína	2	3	0	0	0	5
	vysp. záp. státy	0	2	0	13	0	15
Délka pobytu v Česku	do 12 měsíců	17	9	3	4	1	34
	13–24 měsíců	7	11	0	6	5	29
	25–36 měsíců	8	11	0	2	1	22
	více než 37 měs. neuvvedeno	24	52	1	1	4	82
		4	4	2	0	0	10
Věk	–24	8	12	1	2	3	26
	25–29	14	19	2	4	3	42
	30–39	26	32	1	6	4	69
	40+	12	24	2	1	1	40
Celkem		60	87	6	13	11	177

Zdroj: vlastní šetření

Mezi neoprávněně pracujícími respondenty jsme identifikovali dva dominantní typy aspirací (viz tab. 2). Migranti s „dočasným“ typem aspirací (60 respondentů) chtějí v Česku vydělat finanční prostředky a vrátit se do své mateřské země (či pendlovat mezi Českem a jejich domovinou), kde je chtějí využít ať již pro sebe, či pro své rodiny. Tito migranti přišli z dominantně ekonomických důvodů a pobývali v Česku kratší dobu než „dlouhodobí migranti“ – třetina z nich zde žila méně než 1 rok. Avšak zejména u vietnamských migrantů se objevil určitý rozpor v proklamování „dočasných“ aspirací a zároveň i mnohaletým pobytem v Česku (v průměru více než 5 let) často jen s minimem návštěv ve Vietnamu – na tento rozpor mezi aspirací a „realitou“ ve vietnamské komunitě upozorňují i jiné výzkumy (např. Hofírek, Nekorjak 2010; Pechová 2007; Martínková 2008). Ve skupině „dočasných“ migrantů se lze také častěji než u ostatních setkat s vykonáváním sezónních či příležitostných typů práce.

Téměř polovina (87) respondentů, tzv. „dlouhodobí migranti“, aspirovala na dlouhodobé setrvání až usazení v Česku. Většina těchto „dlouhodobých migrantů“ již v Česku pobývala více než 2 roky, měla dlouhodobou práci a častěji než u jiných typů migrantů zde pobývali s částí či celou rodinou. Kromě ekonomických důvodů je do Česka přivedly také důvody rodinné a psychologické. Ve srovnání s ostatními typy migrantů dle aspirací nejvíce ovládají český jazyk. Naopak jejich kontakty s mateřskou zemí jsou slabší než je tomu zejména u „dočasných“ migrantů.

V našem vzorku jsme našli jen minimum migrantů s primární aspirací na vlastní legalizaci („legalizující se migranti“). Ti navíc uplatňovali zcela jinou strategii, než popisují van Meeteren, Engbersen, van San (2009). Jimi

zvoleným legalizačním prostředkem nebyl sňatkový trh, ale podání žádosti o azyl. To může značit rozdíly mezi Belgií a Českem jednak v nastavení legislativního prostředí, jednak ve „zralosti“ migrační zkušenosti (viz Drbohlav a kol. 2010) – ve smyslu relativně krátkodobé imigrační zkušenosti Česka, kde prozatím nebyl vytvořen sňatkový trh pro migranty (možná souvislost jak s prozatím omezenou velikostí usazené komunity krajanů, tak i s endogamními tendencemi české majority). Legalizující se migranti (6 respondentů) nejčastěji vykonávají jen příležitostné typy neoprávněné práce a jejich vize do budoucnosti se zdá být zatížena nepředvídatelností výsledku jejich azylového řízení (neví, kde budou žít).

Při identifikaci individuálních aspirací jsme poměrně zřetelně našli typy shodné s konceptem van Meeteren, Engbersen, van San (2009). Avšak aspirace 24 neoprávněně pracujících migrantů se tomuto konceptu vymykaly. Především zde bylo třináct respondentů z vyspělých západních zemí, jejichž aspirace by se zjednodušeně dala charakterizovat jako získání zajímavých zkušeností. Svou migraci do Česka chápou jako přechodnou strategii a svůj budoucí život neváží k Česku, ale k mateřské zemi či jiným (evropským) zemím. Na rozdíl od ostatních typů nebyla u těchto migrantů cítit role ekonomických push faktorů – jejich příchod byl naprosto dominantně motivován psychologickými důvody (zisk nových zkušeností, zažít „dobrodružství“). Ekonomické, stejně jako např. rodinné důvody pro ně měly marginální význam. S tím souvisí i fakt, že svým rodinám do země původu neposlali žádné remitence. V Česku získávají tito migranti především nové pracovní zkušenosti, navazují nové vztahy a zažívají dobrodružství. Migranti s tímto typem aspirace také považovali za důležitější opustit svou mateřskou zemi než přijít právě do Česka. Charakteristické pro ně je udržování vazeb s blízkými v mateřské zemi, zejména skrze telefon a emailovou komunikaci. Na velmi podobné aspirace u cizinců z vyspělých zemí, byť legálně pracujících, upozorňuje i Pořízková (2010), která je v souladu s Baumanovou (1995) konceptualizací post-moderních osobností označuje jako „turisty“ či „tuláky“. V našem výzkumu se aspirace neoprávněně pracujících migrantů z vyspělých zemí spíše blíží typu „turista“, byť pracující – např. tím, že jejich putování není vynucené, jsou to „hledači zážitků a dojmů“, nikoliv domova, a mají se zároveň kam vrátit (na rozdíl od „tuláků“; Bauman 1995).

V neposlední řadě pak je třeba uvést, že aspirace 11 respondentů nebylo možno zařadit pod žádný z výše uvedených typů. Označme je proto za migranty s nejasnými aspiracemi. Je to skupina vnitřně rozdílná s jen málo společnými znaky. Pro většinu těchto migrantů nebylo důležité, kam budou migrovat, ale měli silnou potřebu opustit svou zemi především z ekonomických a psychologických důvodů. Jejich aspirace nejsou jasně profilované, byť část z nich spíše aspirovala na usazení v cílové destinaci, tou však nebylo Česko. Jednalo se o respondenty, většinou mladší 30 let, kteří pravděpodobně chápou Česko jen jako tranzitní zastávku na své cestě za prací do západní či jižní Evropy. Pro prověření tohoto typu aspirace je však zapotřebí dalšího výzkumu.

K představení jednotlivých typů ještě dodejme, že z hlediska pohlaví bylo zastoupení u všech typů aspirací téměř rovnoměrné (vyšší zastoupení mužů bylo pouze mezi „pracujícími turisty“ a migranty s nejasnými aspiracemi). Data naznačují, že země/region původu nemá na zvolené aspirace vliv, ovšem s výjimkou migrantů z vyspělých západních zemí, u nichž byla identifikována výše uvedená aspirace na získání zajímavých zkušeností – tuto aspiraci jsme

u respondentů z jiných zemí neodhalili. Dále se zdá, že na typ aspirací spíše nemá vliv legalita samotného pobytu – u obou dominantních typů („dočasní“ a „dlouhodobí“ migranti) byl podíl migrantů s legálním i nelegálním pobytem vyrovnaný. U méně četných typů aspirací pak byl zaznamenán vyšší podíl nelegálně pobývajících mezi migranty s nejasnými aspiracemi, zatímco migranti s legálním pobytem byly častější mezi „pracujícími turisty“ a zcela dominovali u „legalizujících se migrantů“ (tito migranti byli všichni v azylovém řízení). Na základě našich dat lze rovněž usuzovat, že na typ aspirací nemá vliv ani to, zda migrant využívá služeb zprostředkovatele/klienta či nikoliv.

4.2. Úspěšnost naplňování aspirací a její podmiňující faktory

K hodnocení (ne)úspěšnosti naplňování migračních aspirací jsme si vytvořili vlastní přístup, neboť van Meeteren, Engbersen, van San (2009) se nevěnují analytickému uchopení tohoto problému. Za klíčové znaky úspěšnosti v naplňování aspirací jsme považovali zejména deklarovanou individuální spokojenost respondentů v různých oblastech jejich života, splnění migračně-pracovních cílů a dosažení úspor či jiných pozitivních aspektů migrace, eventuálně připravenost zopakovat rozhodnutí migrovat a neoprávněně pracovat v Česku. Analýza úspěšnosti jednotlivých typů aspirací přitom vyžadovala upřednostnění různých z výše uvedených charakteristik.

Zatímco při hodnocení úspěšnosti „dočasných“ aspirací byl důraz kladen na spokojenost s pracovní situací, se splněním migračně-pracovních plánů či dosahování úspor, u migrantů aspirujících na dlouhodobé usazení byla primárně sledována jejich spokojenost s celkovou životní situací, s bydlením či to, zda by znovu zopakovali svou migraci do Česka. U „pracujících turistů“ jsme se zaměřili na to, zda se jim daří získávat nové zkušenosti, navazovat nové vztahy, zažívat dobrodružství či zda jsou spokojeni se svou celkovou životní situací. Z další analýzy jsme však vyloučili skupinu migrantů s nejasnými aspiracemi, neboť neznáme-li cíl, kterého chce daný migrant dosáhnout, není ani možné hodnotit míru jeho dosažení. Z důvodu nedostatku informací (neměli jsme dostatek poznatků vztahujících se k samotnému azylovému řízení a jeho výsledku) jsme ustoupili i od sledování míry naplnění aspirací migrantů usilujících o legalizaci.⁹ Ze samotné definice institutu azylu pak vyplývá, že jeho získání (tedy úspěšné naplnění takového typu aspirace) by nemělo být ovlivněno ani sociálním, ani kulturním a už vůbec ne ekonomickým kapitálem, ale rozhodovat by měl jen fakt, zda daná osoba byla pronásledována ve své domovské zemi, případně další humanitární důvody.

Polovinu „dočasných“ migrantů lze považovat za úspěšnou v naplňování svých aspirací. Tito migranti byli spokojeni se svou prací v Česku, jejich pracovní-migrační cíle se jim spíše naplňují. Relativně časté konstatování těžkých pracovních podmínek je u nich kompenzováno spokojeností s platovými podmínkami a možnostmi si část peněz uspořit či remitovat. Ačkoliv se charakteristiky úspěšných a neúspěšných „dočasných“ migrantů příliš neliší,

⁹ Zajímavé však je, že pokud bychom se u obou skupin věnovali pouze spokojenostním charakteristikám, pak tyto migranti vykazovali nejmenší míru spokojenosti z celého souboru.

jedním z hlavních rozdílů je výše příjmů. Čistý příjem průměrného úspěšného migrantů se pohyboval kolem 15 000 Kč, zatímco migranti, jejichž aspirace se nedaří realizovat, v Česku pobírali kolem 11 000 Kč.

Sociální kapitál a sociální sítě se zdají být významným faktorem úspěchu „dočasných“ migrantů. Role krajanů je nezastupitelná jak v získání informací o možnosti vykonávat neoprávněné ekonomické aktivity v Česku, tak i ve zprostředkování takového typu práce. Většina migrantů však pracuje pro českého zaměstnavatele, což oslabuje rozsah etnické ekonomiky ve srovnání s realitou západoevropských zemí (viz van Meeteren, Engbersen, van San 2009; Engbersen, van San, Leerkes 2006; Düvell, Jordan 2006).

Více než tři čtvrtiny úspěšných migrantů měly již před svým příchodem v Česku „záchranné zázemí“ v podobě příbuzných, přátel či známých. Několik migrantů pak přišlo do Česka, aniž by zde někoho znali, přesto se jim vlastními silami podařilo uspět právě navázáním se na krajaňskou komunitu. Úspěšní migranti také mají pravděpodobně vazby na krajaňskou pevnější – více si navzájem pomáhají především při hledání práce a při poskytování dočasného ubytování. Větší sociální kapitál úspěšných se odráží i ve faktu, že v případě potřeby daleko častěji neváhají požádat o pomoc (hlavně své krajaňy).

Jedním z faktorů úspěšnosti v našem výzkumu mezi „dočasnými“ migranty se zdá být i legalita samotného pobytu¹⁰. Fakt, že migrant má nějakým způsobem legalizovaný pobyt (i když je v zásadním rozporu s pracovně-migrační legislativou), tedy může migrantovi přinášet ekonomické výhody či alespoň pozitivně ovlivňovat jeho spokojenost. Využívání služeb klienta/zprostředkovatele bylo rozšířené mezi úspěšnými i neúspěšnými „dočasnými“ migranty.

Dále bylo zjištěno, že kulturní kapitál ve formě znalostí českého jazyka nehraje v realizaci aspirací „dočasných“ migrantů zásadní význam (srov. van Meeteren, Engbersen, van San 2009), i když úspěšní migranti z kulturně vzdálenějších asijských zemí ovládají češtinu lépe než jejich neúspěšní krajaňové. Význam nemá ani kulturní kapitál vyjádřený vzdělanostní úrovní – „dočasní“ migranti vykonávající neoprávněné ekonomické aktivity nemohou tuto formu kapitálu plně využít, protože se pohybují na sekundárním trhu práce (Düvell 2006a). Úspěšní „dočasní“ migranti jsou však schopni zhodnotit svůj kulturní kapitál ve formě získané pracovní kvalifikace (pracovních zkušeností) či speciálních dovedností (např. manuální zručnost). Nejen že častěji pracují ve stejném oboru jako v mateřské zemi (týká se více než třetiny úspěšných respondentů), ale v našem výzkumu jsme zjistili, že obecně pracují na místech, byť na sekundárním trhu práce, která dle jejich hodnocení vyžadují hlavně určitou kvalifikaci či speciální dovednost. Naproti tomu pracovní pozice neúspěšných migrantů se zdají být daleko méně náročné na kvalifikační aspekty – od těchto migrantů je vyžadována zejména „jen“ pracovitost a poslušnost (a to zejména ve stavebnictví, v sektoru pohostinství a ubytování či v úklidových službách). Z výše uvedeného je zřejmé, že – ačkoliv pracují úspěšní i neúspěšní migranti ve stejných ekonomických odvětvích – jejich pracovní pozice jsou odlišné. Dobře patrné je to např. ve stavebnictví – zatímco úspěšní migranti často navazují na své pracovní zkušenosti z mateřské země a pracují jako zedníci či štukatěři, jejich neúspěšní krajaňové pak většinou pracují jen jako pomocné síly na stavbách.

¹⁰ Tento faktor nebyl v konceptu van Meeteren, Engbersen, van San (2009) zkoumán z důvodu zaměření vzorku pouze na migranty v nelegálním postavení.

Z 87 neoprávněně pracujících respondentů, kteří se snaží v Česku zůstat dlouhodobě, lze 53 považovat za úspěšné v realizaci této aspirace. Tito migranti, žijící v Česku v průměru déle než 4,5 roku, jsou spokojeni se svou celkovou životní situací v Česku a u čtvrtiny z nich dokonce tato spokojenost v čase stoupá. Jsou relativně spokojeni s prací, kterou vykonávají, i když jejich příjmy jsou mírně nižší než u migrantů s „dočasným“ typem aspirací. Pracovní spokojenost se spíše odvíjí od skutečnosti, že tito migranti mají zajištěnou dlouhodobou stabilní práci, byť jsou i jejich pracovní podmínky těžké, což je však částečně kompenzováno zaměstnáním v dobrém pracovním kolektivu. Subjektivní spokojenost vyjadřovali i s podmínkami bydlení v Česku (tři čtvrtiny bydlí v bytě či rodinném domě).

Význam sociálních sítí etnického charakteru a sociálního kapitálu, které tyto sítě obsahují, je nezastupitelný pro úspěšnou realizaci aspirací migrantů, kteří se chtějí v Česku usadit dlouhodobě. Téměř všichni úspěšní „dlouhodobí“ migranti měli před svým příchodem v Česku kontakty na známé, přátele či přišli přímo za členy své rodiny. Role krajanů má dominantní úlohu při získání/zprostředkování stabilní práce v Česku. Zdá se, že je to především využívání etnického sociálního kapitálu založeného na méně intenzivních vztazích se známými (*social leverage*), co odlišuje úspěšné a neúspěšné migranty. Tuto formu kapitálu někdy také nahrazuje klient/zprostředkovatelská firma, či (méně často) čeští známí získaní během předchozích pracovních pobytů v Česku. Zaměstnání v etnické ekonomice¹¹ není dle zjištěných údajů dominantní charakteristikou ani u úspěšných „dlouhodobých“ migrantů - ti nejčastěji pracují pro české zaměstnavatele. Avšak část respondentů, která „pracuje sama na sebe“ (podnikají zejména v maloobchodě), se naopak do etnické ekonomiky zapojuje.

Úspěšní „dlouhodobí“ migranti se také více opírají o etnické sítě známých než neúspěšní migranti – kromě poskytování materiální pomoci je využívají především k výměně informací a morální podpoře (*social support*).

Znalost českého jazyka (dle subjektivního hodnocení jednotlivých respondentů) byla mezi migranty aspirujícími na dlouhodobé usazení, i vzhledem k délce jejich pobytu v Česku, vyšší než u „dočasných“ migrantů. Nicméně nebylo prokázáno, že by tato forma kulturního kapitálu stála v pozadí úspěšného naplňování aspirací.¹² Podobně ani dosažené vzdělání není příliš platnou mincí na „šedém“ pracovním trhu. V rámci analýzy kulturního kapitálu (či úžeji chápaného lidského kapitálu – *human capital*) se zdá, že jedním z podporných faktorů úspěchu aspirace na dlouhodobé usazení je rodinný stav migrantů. Třetina úspěšných „dlouhodobých“ migrantů sice žila v Česku s celou či alespoň s částí jádrové rodiny (manželem/manželkou a/nebo dětmi), avšak téměř polovina byla bez rodinných závazků k manželům/manželkám či dětem v mateřské zemi. Jednalo se o osoby nesezdané a bezdětné, které svůj další život budují v Česku a jejich plány nejsou tolik zatíženy odloučením od partnerů a dětí, které je obecně považováno za faktor stresu, nespokojenosti a bývá v konfliktu s trvalým usazením jedince v cílové zemi (Grinberg, Grinberg 1989).

¹¹ Etnickou ekonomiku zde chápeme v užším smyslu – tedy jako „etnickou vlastnickou ekonomiku“ (Light, Gold 2000 dle Nekorjak 2009).

¹² Za jistou výjimku lze považovat migranty, kteří pracují v maloobchodě – u nich znalost českého jazyka představuje cennou charakteristiku.

Třináct respondentů „pracujících turistů“ svým pobytem v Česku získává nové pracovní a životní zkušenosti, navazuje nové vztahy. Jejich pobyt a neoprávněná práce zde mají jistý příděch dobrodružství, objevování nového. Avšak tři respondenti již s touto životní situací nejsou spokojeni, v čase se jejich nespokojenost prohlubuje a hodlají do několika měsíců Česko opustit a vydat se buď zpět domů, nebo pokračovat ve své migrační strategii do jiné evropské země. Jejich nespokojenost se zdá být svázaná s nespokojeností s vykonávanou prací (výuka cizích jazyků), především s pocitem nízké mzdy, a rovněž lze usuzovat, že Česko pro ně ztrácí původní atraktivitu „nového“, neboť zde již pobývají kolem 2 a více let.

Zbýlých 10 respondentů „pracujících turistů“ je se svým životem v Česku spokojeno. Jsou to svobodní a bezdětní lidé kolem 30 let věku s vysokoškolským vzděláním. Avšak tento typ kulturního kapitálu se nezdá být důležitým faktorem realizace jejich aspirací. Většina našich respondentů totiž pracovala jako učitelé cizích jazyků (konkrétně anglického jazyka). Vezmeme-li do úvahy typ jejich aspirace, který není primárně motivován ekonomickými důvody, a fakt, že pracují neoprávněně, není tato volba zaměstnání překvapivá. Pro migranty z vyspělých zemí je výuka jazyků považována za nejsnazší cestu participace na pracovním trhu (Pořízková 2010). Kulturní kapitál ve formě znalosti preferovaného cizího jazyka tak byl základní charakterickou úspěchu našich migrantů „pracujících turistů“. Zároveň zde úspěšní „pracující turisté“ pobývali jen několik měsíců (méně než 2 roky) – lze tedy usuzovat i na vliv časového hlediska na úspěšnost realizace této aspirace. Ostatně i dočasnost/krátkodobost pobytu v cílové zemi se zdá být jednou z charakteristik „pracujícího turistů“. Je tedy pravděpodobné, že s rostoucí délkou pobytu v Česku u „pracujících turistů“ dojde buď ke změně jejich aspirací (např. na aspiraci na dlouhodobé usazení), nebo bude jejich aspirace „nasyčena“ a „pracující turista“ půjde dál.

Role sociálního kapitálu byla u úspěšných „pracujících turistů“ podstatně nižší než u jiných typů migrantů. „Pracující turisté“ většinou před svým příjezdem neměli v Česku síť známých či příbuzných a krajanská komunita ani nehrála významnou roli při získání zaměstnání. To si většinou vyhledali sami ať již před odjezdem z mateřské země, nebo až po příjezdu do Česka. Slabší vazby na krajanskou komunitu ilustruje i nižší intenzita vzájemné pomoci oproti ostatním typům migrantů – pomoc si navzájem poskytují spíše jen v oblasti „nemateriální“ tj. ve výměně informací a vzájemné morální podpory.

5. Závěr

Článek se zabýval neoprávněně pracujícími migranty v Česku – jejich typologií vztahující se k aspiracím, které tito migranti mají. Vycházeli jsme z konceptuálního rámce, který představilo trio nizozemských autorů van Meeteren, Engbersen a van San (2009). Na jeho základě jsme se snažili najít odpovědi na otázky, jaké typy aspirací (ve vztahu k migraci do Česka) neoprávněně pracující migranti mají, zda jsou v naplňování svých aspirací úspěšní a které faktory (resp. které formy kapitálu) jsou významné pro naplnění daných aspirací. Pro kvalitativní analýzu jsme použili data 177 respondentů dotazníkového šetření neoprávněně pracujících migrantů v Česku, jež bylo realizováno

v letech 2005–2007. Respondenti pocházeli především z post-sovětských států, dále pak z Vietnamu, Číny a vyspělých západních zemí. Tím, že se jednalo o nereprezentativní vzorek zkoumané populace, není možné získané výsledky generalizovat na celou populaci migrantů vykonávajících neoprávněné ekonomické aktivity v Česku.

Výzkum v Česku potvrdil přítomnost obdobných aspirací, které byly identifikovány u migrantů v nelegálním postavení žijících v Belgii. Zároveň jsme však identifikovali ještě další specifické typy aspirací, což může částečně souviset s tím, že jsme pracovali se šířeji definovaným vzorkem migrantů. Potvrdilo se, že migrační aspirace jdou napříč skupinami migrantů vymezených dle občanství/regionu původu (snad jen s výjimkou aspirace typu „pracující turista“), i když některé rysy jsou pro určité skupiny migrantů specifické (např. délka pobytu u „dočasných“ migrantů z Vietnamu), což může být dáno geografickou i kulturní vzdáleností mateřské a cílové země, náklady na realizaci samotného migračního pohybu či ustálenými formami chování přenášenými etnickými sítěmi vztahů. Pro realizaci různých typů aspirací pak migranti potřebují aktivovat různé formy kapitálu (van Meeteren, Engbersen, van San 2009). Důležitým zjištěním je, že část migrantů ve „znevýhodněném“ postavení (tj. vykonávající neoprávněné ekonomické aktivity) dosahuje úspěchu, zisku či subjektivní spokojenosti, a nelze na ně tak pohlížet pouze perspektivou oběti.

Téměř polovina našich respondentů aspirovala na dlouhodobé setrvání až usazení v Česku. Ti, kterým se dařilo tuto aspiraci naplňovat, disponují sociálním kapitálem skrze sociální síť etnického charakteru – zejména jsou schopni využívat sociální kapitál založený na méně intenzivních vztazích. Jedním z podpůrných faktorů úspěchu realizace této aspirace je rodinný stav migrantů – nesezdaní a bezdětní migranti jsou úspěšnější v realizaci aspirace na dlouhodobé usazení.

Role etnického sociálního kapitálu (zejména při získání práce) je významná i pro migranty aspirující na dočasné setrvání v Česku (s cílem si naspořit a následně se sociálně reprodukovat v mateřské zemi). Tento typ migrantů však pro realizace své aspirace často potřebuje aktivovat svůj kulturní kapitál ve formě pracovní kvalifikace či speciálních dovedností.

Na rozdíl od belgických výsledků však bylo mezi našimi respondenty identifikováno jen minimum migrantů s primární aspirací na legalizaci svého bytového (a pracovního statusu) – tzv. „legalizujících se migrantů“. Navíc jejich strategie k legalizaci nebyla vedena přes sňatkový trh, ale skrze podání žádosti o azyl. Vzhledem ke specifčnosti této migrační strategie nebylo možno analyzovat její (ne)úspěšnost. Obdobně nebylo možno analyzovat ani úspěšnost naplňování aspirací u 11 respondentů, jejichž aspirace nebyly zřetelněji identifikovatelné – pravděpodobně Česko chápou jako tranzitní zastávku ve své cestě za prací do západní či jižní Evropy, avšak další výzkum je nutný pro potvrzení/vyvrácení této hypotézy.

V českém kontextu jsme pak u části respondentů pocházejících z vyspělých západních zemí (tzv. pracujících turistů) identifikovali migrační aspirace spojené se získáním zajímavých zkušeností spojených s dobrodružstvím, s navázáním nových vztahů, odkazující na Baumanovu (1995) konceptualizaci turisty jakožto typu post-moderní osobnosti. Většina „pracujících turistů“ v Česku pracovala jako učitelé cizích jazyků, a tak zásadní formou kapitálu pro jejich úspěšnost je kulturní kapitál ve formě znalosti preferovaného jazyka. Naopak

role sociálního kapitálu byla u úspěšných „pracujících turistů“ podstatně nižší než u jiných typů migrantů.

Závěrem lze konstatovat, že výzkum potvrdil replikaci řady rysů známých z vyspělých imigračních zemí západní Evropy, avšak projevila se také některá specifika českého migračního prostředí. Tyto odlišnosti mají své kořeny jak v legislativním nastavení migračního režimu, které hraje u neoprávněných ekonomických aktivit migrantů významnou úlohu (tj. definuje co je a není legální), tak i v relativně krátkém období, po které je Česko cílovou zemí mezinárodní migrace – odraz tohoto aspektu můžeme sledovat např. v omezeném rozsahu etnické ekonomiky či migračního sňatkového trhu.

Literatura:

- ARANGO, J. (2000): Explaining Migration: A Critical View. *International Social Science Journal*, 165, s. 283–296.
- AUGUSTÍN, L. (2003): Forget Victimisation: Granting Agency to Migrants. *Development*, 46, č. 3, s. 30–36.
- BAUMAN, Z. (1995): Úvahy o postmoderní době. Sociologické nakladatelství, Praha, 165 s.
- BLACK, R. (2003): Breaking the convention: the study of “illegal” migration. *Antipode*, 35, č. 1, s. 34–54.
- BRIGGS, X. de S. (1998): Brown kids in white suburbs: Housing mobility and the many faces of social capital. *Housing Policy Debate*, 9, č. 1, s. 177–221.
- ČERMÁK, Z., DZÚROVÁ, D. (2008): Pracovní a životní podmínky nelegálních migrantů v Česku. In: Drbohlav, D. (ed.): Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu). Karolinum, Praha, s. 130–149.
- ČERMÁKOVÁ, D., NEKORJAK, M. (2009): Ukrainian Middleman System of Labour Organization in the Czech Republic. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 100, č. 1, s. 33–43.
- DRBOHLAV, D., ed. (2008): Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu). Karolinum, Praha, 311 s.
- DRBOHLAV, D., MEDOVÁ, L., ČERMÁK, Z., JANSKÁ, E., ČERMÁKOVÁ, D., DZÚROVÁ, D. (2010): Migrace a (i)migranti v Česku. Kdo jsme, odkud přicházíme, kam jdeme? Sociologické nakladatelství, Praha, 208 s.
- DRBOHLAV, D., JANSKÁ, E. (2008): Ekonomická a tranzitní migrace v Česku – životní příběhy nelegálních migrantů. In: Drbohlav, D. (ed.): Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu). Karolinum, Praha, s. 150–166.
- DRBOHLAV, D., LACHMANOVÁ, L. (2008): Neoprávněné ekonomické aktivity migrantů v Česku – realita očima expertů (Delfy výzkum). In: Drbohlav, D. (ed.): Nelegální ekonomické aktivity migrantů (Česko v evropském kontextu). Karolinum, Praha, s. 103–121.
- DRBOHLAV, D., MEDOVÁ, L. (2010): Czech Republic: Irregular Migration – “Old Wine in New Bottles”. In: Triandafyllidou, A. (ed.): Irregular Migration in Europe. Myths and Realities. Ashgate, Farnham, s. 71–92.
- DÜVELL, F. (2008): Clandestine migration in Europe. *Social Science Information*, 47, č. 4, s. 479–497.
- DÜVELL, F. (2006a): Irregular Migration: a Global, Historical and Economic Perspective. In: Düvell, F. (ed.): *Illegal immigration in Europe. Beyond Control?* Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, s. 14–39.
- DÜVELL, F. (2006b): Undocumented Migration in Europe: a Comparative Perspective. In: Düvell, F. (ed.): *Illegal immigration in Europe. Beyond Control?* Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, s. 171–196.
- DÜVELL, F., JORDAN, B. (2006): Documented and Undocumented Immigrant Workers in the UK: Changing Environments and Shifting Strategies. In: Düvell, F. (ed.): *Illegal immigration in Europe. Beyond Control?* Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, s. 48–74.

- ENGBERSEN, G., VAN SAN, M., LEERKES, A. (2006): A room with a view. Irregular immigrants in the legal capital of the world. *Ethnography*, 7, č. 2, s. 209–242.
- GRINBERG, L., GRINBERG, R. (1989): *Psychoanalytic Perspectives on Migration and Exile*. Yale University Press, New Haven, London, 230 s.
- GRZYMALA-KAZŁOWSKA, A. (2005): From Ethnic Cooperation to In-Group Competition: Undocumented Polish Workers in Brussels. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31, č. 4, s. 675–697.
- HAGAN, J. M. (1998): Social networks, gender, and immigrant incorporation: resources and constraints. *American Sociological Review*, 63, č. 1, s. 55–67.
- HOFÍREK, O., NEKORJAK, M. (2007): Neregulární práce imigrantů v České republice. *Sociální práce/Sociální práce*, 2007, č. 2, s. 78–90.
- HOFÍREK, O., NEKORJAK, M. (2010): Vietnamští imigranti v českých velkoměstech – integrace přistěhovalců z Vietnamu. In: Rákoczyová, M., Trbola, R. (eds.): *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Sociologické nakladatelství, Praha, s. 107–132.
- HORÁKOVÁ, M. (2006): Zhraniční pracovní migrace v Česku dva roky po vstupu ČR do EU. *VÚPSV*, Praha, 88 s.
- HORÁKOVÁ, M., POLÍVKA, M., PFEIFER, P. (2001): Nelegální zaměstnávání cizinců jako překážka v jejich žádoucí integraci na trhu práce. Část I – Metodické postupy užívané ke zkoumání fenoménu nelegální práce ve vybraných zemích. *Výzkumný ústav práce a sociálních věcí*, Praha, 41 s.
- INTERMUNDIA (2005): Výzkum obchodu s lidmi především za účelem nucené práce. *Výzkumná zpráva pro MV ČR*. Intermundia, Havířov, 57 s.
- JANDL, M., HOLLOMEY, C., GENDERA, S., STEPIEN, A., BILGER, V. (2009): *Migration and Irregular Work in Austria. A Case study of the Structure and Dynamics of Irregular Foreign Employment in Europe at the Beginning of the 21st Century*. IMISCOE Reports. Amsterdam University Press, Amsterdam, 245 s.
- JORDAN, B., DÜVELL, F. (2002): *Irregular Migration. The Dilemmas of Transnational Mobility*. Edward Edgar, Cheltenham, UK, 296 s.
- KLEINHANS, R., PRIEMUS, H., ENGBERSEN, G. (2007): Understanding Social Capital in Restructured Urban Neighbourhoods: Two Case Studies in Rotterdam. *Urban Studies*, 44, č. 5/6, s. 1069–1091.
- KOSER, K. (2010): Dimensions and Dynamics of Irregular Migration. *Population, Space and Place*, 16, č. 3, s. 181–193.
- KOSIC, A., TRIANDAFYLIDOU, A. (2004): Albanian and Polish Migration to Italy: The Micro-Processes of Policy, Implementation and Immigrant Survival Strategie. *International Migration Review*, 38, č. 4, s. 1413–1446.
- MARTÍNKOVÁ, Š. (2008): Sociabilita vietnamského etnika v Praze. In: Uherek, Z., Korecká, Z., Pohárová, T. (eds.): *Cizinecké komunity z antropologické perspektivy (vybrané případy významných imigračních skupin v České republice)*. Etnologický ústav Akademie věd ČR, s. 167–210.
- NEKORJAK, M. (2009): *Mezivsěty: organizované zaměstnávání migrantů z Ukrajiny v České republice*. Disertační práce. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, katedra sociologie, Brno, 180 s.
- PECHOVÁ, E. (2007): *Migrace z Vietnamu do České republiky v kontextu problematiky obchodu s lidmi a vykořisťováním*. La Strada ČR, o. p. s., Praha, 64 s.
- PILEČEK, J. (2010): Koncept sociálního kapitálu: pokus o přehled teoretických a metodických východisek a aplikačních přístupů jeho studia. *Geografie*, 115, č. 1, s. 64–77.
- POLANSKÁ, J., KADLECOVÁ, M., eds. (2008): *Neregulární pobyt cizinců v ČR: Problémy a jejich řešení*. Člověk v tísni, o. p. s., Multikulturální centrum Praha, Organizace pro pomoc uprchlíkům, Poradna pro uprchlíky, Praha, 116 s.
- PORTES, A. (1998): Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, 24, č. 1, s. 1–24.
- POŘÍZKOVÁ, H. (2010): Privilegovaní „druzi“ aneb sociální integrace cizinců z vyspělých zemí. In: Rákoczyová, M., Trbola, R. (eds.): *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Sociologické nakladatelství, Praha, s. 33–58.
- RÁKOCZYOVÁ, M., TRBOLA, R., eds. (2010): *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Sociologické nakladatelství, Praha, 310 s.

- ŠAFR, J., SEDLÁČKOVÁ, M. (2006): Sociální kapitál. Koncepty, teorie a metody měření. Sociologická studie, 06, č. 7. Sociologický ústav Akademie věd České republiky, Praha, 93 s.
- VAN MEETEREN, M., ENGBERSEN, G., VAN SAN, M. (2009): Striving for a Better Position: Aspirations and the Role of Cultural, Economic, and Social Capital for Irregular Migrants in Belgium. *International Migration Review*, 43, č. 4, s. 881–907.

Statistické podklady a materiály:

- Cizinci v České republice 2008. Český statistický úřad, Praha 2008.
- MPSV ČR (2007): Kontrolní činnost úřadů práce za rok 2006. Interní materiál Ministerstva práce a sociálních věcí České republiky, Praha.
- MV ČR (2007): Zpráva o situaci v oblasti migrace na území České republiky za rok 2006. Ministerstvo vnitra ČR, Praha, 253 s.

S u m m a r y

RETURN OR STAY? THE ASPIRATIONS OF IRREGULARLY WORKING IMMIGRANTS

Immigrants engaged in “grey economy” continue to be an under-researched topic in Czechia. Moreover, immigrants and in particular irregular immigrants are very often perceived stereotypically as victims and considered unsuccessful. This paper, therefore, explores the aspirations of immigrants performing irregular economic activities and looks for factors governing the successful realization of immigrants’ aspirations in Czechia. We construct the paper on a conceptual framework designed by van Meeteren, Engbersen and van San (2009) who present a typology of migration aspirations and the roles of different forms of capital necessary to realize such aspirations.

The paper is based on a qualitative data analysis of 177 respondents (immigrants engaged in irregular economic activities), who took part in a questionnaire survey carried out between 2005 and 2007. Most of the respondents came from post-Soviet republics, the remainder came from Vietnam, China and developed western (non-EU) countries. Our sample was non-representative and so the findings cannot be easily generalized.

Our research confirms the existence of similar aspirations in Czechia as those defined for irregular immigrants in Belgium. Three types of immigrants were identified – so called “temporary immigrants”, “long-term immigrants” and “legalisation immigrants”. Moreover, we discovered two additional, specific types of aspirations/immigrants – “working tourists” and immigrants with unclear aspirations. This could be explained, in part, by the fact that our sample was more broadly defined, i.e. we worked with immigrants performing irregular economic activities, whereas the original concept focused only on irregular immigrants. Our research has confirmed that migration aspirations extend beyond any classification based on citizenship/region of origin (with the possible exception of “working tourist” aspirations), though some characteristics are specific only to certain groups of immigrants (e.g. the long period of stay of “temporary immigrants” from Vietnam). In accordance with the conceptual framework, we reaffirm that to achieve different types of aspirations immigrants need to activate different forms of capital. Furthermore, we demonstrate that some immigrants in a disadvantaged position (i.e. performing irregular economic activities) do achieve success and profit or feel satisfied. Therefore, they should not be regarded only as victims.

About half of our respondents wished to stay for a long-term period or settle in Czechia. Those who were successful in realizing such an aspiration were able to activate social capital through ethnic social networks. More specifically, they were able to use social capital based on less intensive relations (so called social leverage). Immigrants’ marital status seems to be another factor of achievement – single immigrants and those without children seem to be more successful in realizing their aspirations concerning long-term settlement.

The role of ethnic social capital (especially in gaining a job) is also important for “temporary immigrants”, who merely plan to acquire some financial savings in Czechia and then socially reproduce themselves in their home country. However, such immigrants usually

need to activate cultural capital as well (in the form of job qualifications or special skills), in order to realize their aspirations.

Very few of our respondents reported the legalisation of their residence (and work) status as a primary aspiration – “legalisation immigrants”. Their legalisation strategy, however, was not channelled through a Czech marriage market but rather through asylum procedure. Due to the specific nature of this migration strategy, further analysis of its achievement was not undertaken. Similarly, we were not able to analyze the (un)successful realization of aspirations among eleven respondents whose aspirations were not clearly identified. It seems that they consider Czechia only as a temporary stop on their way to western or southern Europe. However, further research is needed to confirm/deny such a hypothesis.

Furthermore, we discovered specific aspirations among respondents from developed western countries: gaining interesting experience along with adventure and starting new relationships. This calls to mind Bauman’s (1995) conceptualization of tourist as a type of post-modern personality (we called such immigrants “working tourists” in the paper). Most of the “working tourists” in our sample worked as foreign language teachers. Consequently, the most valuable form of capital in realizing their aspirations is cultural capital – the knowledge of an in-demand foreign language.

In conclusion, we argue that our research confirms that many characteristics of the developed immigration countries of Western Europe can also be found in Czechia, although certain special features of Czech migration circumstances are maintained. These are rooted not only in legislative dispositions concerning the migration regime but also in Czechia’s relatively brief experience as an immigration destination country.

Pracoviště autorky: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, GEOMIGRACE – Geografické migrační centrum, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: lenka_lach@yahoo.com.

Do redakce došlo 30. 5. 2011; do tisku bylo přijato 13. 9. 2011.

Citační vzor:

MEDOŤ, L. (2011): Vrátit se, či zůstat? Aspirace neoprávněně pracujících migrantů. *Geografie*, 116, č. 4, s. 462–479.